Vývoj rakouského školství s akcentem na legislativní vývoj středního školství

Zdenka Nováková

Abstrakt

Předložený text je přehledovou studií sledující historické proměny středního vzdělávání a postavení škol v daných časových etapách nabízející ucelený pohled na vývoj středního vzdělávání v souvislostech s legislativními změnami od počátku 19. století. Soustředí se na transformační aktivity z revolučního roku 1848, politickou relaxaci 60. let s následnou reflexí v oblasti postavení škol vůči církvi, Marchetovu reformu z roku 1908, která přinesla do rakouského středního vzdělávání velmi významné změny a následnou částečnou reformu vzdělávání až do roku 1918, včetně vývoje vzdělávání dívek jako nové kategorie ve vzdělávacím systému s akcentem na stěžejní legislativní úpravy, jež zásadním způsobem ovlivňovaly klíčové oblasti, se kterými se školství potýkalo.

Studie je dílčím výstupem z projektu IGA PdF 2017/ 036 – Dějiny školství a dějiny pedagogiky (metanarativní funkce dějin pedagogiky v českém pedagogickém myšlení 20. století, nové témata a trendy).

Klíčová slova: střední vzdělávání, postavení škol, legislativa, transformace školství, reformní snahy, dívčí střední školství.

The development of Austrian education with an accent on the legislative development of secondary education

Abstract

The presented text is an overview study about historical changes in secondary education and the status of schools in given time stages offering a comprehensive view of the development of secondary education in the context of legislative changes since the beginning of the 19th century. It focuses on transformational activities from the Revolutionary Year of 1848, the political relaxation of the 1960s, followed by a reflection on the status of schools towards the Church, the Marchetti's Reform of 1908, which brought significant changes to Austrian secondary education and the subsequent partial reform of education until 1918, including the development of girls' education as a new category in the education system, with an emphasis on legislative adjustments that have a major impact on the key areas with which education faces.

The study is a partial output from IGA PdF 2017/036 – History of Education and History of Pedagogy (metanarrative function of the history of education in the Czech educational thinking of 20th century, new themes and trends).

Key words: secondary education, school status, legislation, transformation of education, reform efforts, girls' secondary education.

Úvod

Kořeny vývoje podoby středního školství, stojícího mezi školstvím elementárním a vysokým, jež podává vzdělání převyšující všeobecně nutnou úroveň vzdělání a zároveň připravuje pro studium na vysokých školách, sahají do období školských reforem za vlády Marie Terezie. Kromě obecného školství, jehož se reformy nejvíce dotkly však i střední školy zaznamenaly určité změny. Na gymnáziích, kde bylo ještě na počátku 19. století jejich postavení dominantní, postupně došlo k zavedení státního dozoru, v oblasti školství posilovala role státu (Kádner, 1929, s. 64). K rozsáhlejší reformě gymnázií jako škol zajišťujících středoškolské vzdělávání došlo v roce 1805, kdy byl zaveden nový studijní řád, reflektující požadavky rozvíjející se společnosti a sjednotila se délka studia na období 6ti let (srovnej Šafránek, 1898, s. 23–40).

V průběhu dalších let docházelo v rakouském středním školství k dílčím modifikacím, z nichž výrazné novinky přinesla až Marchetova reforma z roku 1908, na jejíž základě došlo k reorganizaci středního školství do 4 typů ústavů v podobě klasických gymnázií, reálků, reálných gymnázií a reformních reálných gymnázií, kde na všech typech ústavů bylo studium zakončeno maturitou, která byla podmínkou pro vysokoškolské studium.

Vedle gymnázií a všech typů reálék však své místo ve vzdělávacím systému mělo i odborné škoství, kde byla prostřednictvím odborných ústavů zajišťována příprava pro speciální životní povolání. Hranice mezi školami středními a školami odbornými byla velmi nejistá, nicméně školství odborné jako školství utilitaristické nebylo považováno za plnohodnotné (Kádner, 1981, s. 176).

1 Transformace školství po roce 1948

V oblasti vývoje středního školství v návaznosti na legislativní uchopení dané problematiky lze konstatovat, že zlomovým rokem pro transformaci středního školství byl rok 1848. Byla rozpuštěna dvorská studijní komise a nahrazena Ministerstvem veřejného vyučování se sídlem ve Vídni na základě znění císařského rozhodnutí ze dne 23. března 1848. V červenci téhož roku ministerstvo změnilo název na Ministerstvo kultu a vyučování, jež kromě stěžejní role v oblasti správy školství suplovalo i kompetence v oblasti otázek náboženských a církevních. Takto daná koncepce ministerské působnosti bez větších změn platila do roku 1918, tedy do doby, kdy nově vzniklá Československá republika převzala recepčním zákonem právní řád rakousko-uherské monarchie (Kopáč, Brno, 1968, s. 25).

V následujících letech začaly přípravné práce na zásadní reformě školství. Vznikl dokument s názvem „Nástin organizace gymnázií a reálék v Rakousku“ (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Osterreich) na jehož podkladě vznikla gymnázia jako střední školy osmileté a vedle nich vznikly sedmileté reálky jako střední školy prakticky zaměřené. Nástin vznikal v komisi pro reformu gymnázií v jejichž čele stáli univerzitní profesoři Franz Exner z Prahy a Hans Bonitz z Berlína, proto je reforma označována za Exner-Bonitzovu reformu (Šafránek, 1918, s. 30).

Výnosem č. 6467/122 ministerstva kultu a vyučování byl Nástin vyhlášen. Následně si biskupové vybojovali právo dozírat na vyučování a tímto krokem bylo 9. 12. 1854 dosaženo definitivního schválení organizace gymnázií podle Nástinu, jenž od září 1849 platil provizorně (Šafránek, 1918, s. 50–56).

Současně v daných souvislostech v roce 1849 proběhla i reforma v oblasti správy vysokých škol – tzv. Thunova reforma, jejímž základem se stala zásada svobody učení. Praktickým dopadem této reformy bylo odstranění policejního dohledu nad vysokými školami a odstranění cenzury přednášek profesorů. Univerzitám byla navráćena pravomoc správy oblasti studijních záležitostí, vysokoškolských pedagogové byli nicméně nadále považováni za státní úředníky a akademické orgány se za činnost univerzity zodpovídaly ministerstvu školství (srovnej Beran, 2006).

Padesátá léta pro střední školství byla poměrně složitým obdobím. V roce 1851 císař vydal kabinetní list, jímž pozměnil pravomoci ministrů, váha ministerstva oslabila, rozhodovací pravomoc byla jen v rukou ministra. Došlo k postupnému posilování

vlivu církve. Konkordátem mezi rakouským císařem a papežem byla dominantní úloha ve školství od r. 1855 na krátkou dobu vrácena církvi, nicméně vydáním řady zákonů v 60. letech 19. století se školství postupně vrátilo do pravomoci státu a stalo se záležitostí z velké části civilní a zejména pak oblastí decentralizovanou, jež byla v kompetenci jednotlivých zemí (Kádner, 1929, s. 236–249).

V 60. letech po pádu Alexandra Bacha a vydání únorové ústavy došlo k uvolnění napětí. Na základě znění Říjnového diplomu z roku 1860 bylo zrušeno Ministerstvo kultu a vyučování, jehož kompetence suplovalo nově zřízené Státní ministerstvo, jehož působnost se však již nevztahovala na celé území monarchie, ale pouze na její předlitavskou část. Takto nastolený systém řízení školství fungoval až do zavedení dualismu v roce 1867, kdy bylo Ministerstvo kultu a vyučování obnoveno a byly mu opětovně svěřeny kompetence týkající se řízení a dohledu nad veškerým školstvím, včetně agendy kultovní správy a podpory věd a umění. Uvedené ministerstvo plnilo funkci nejvyšší instance školské správy komplet pro české země. Došlo k vymezení kompetencí říšské rady, která legislativně spravovala obecné školy, gymnázia a university a zemských sněmů, jimž v kompetenci zůstaly reálky, odborné školy a technické školy (Řezníčková, 2007, s. 22).

60. léta byla rovněž obdobím vzniku středních škol s českým vyučovacím jazykem. Zákonem č. 1/1866 z.z. o provedení rovného práva obou zemských jazyků ve školách obecných a středních se podařilo prosadit zrovnoprávnění češtiny a němčiny jako vyučovacích jazyků (Řezníčková, 2007, s. 19–20).

V souvislosti s politickým uvolněním byl v říjnu 1867 předložen návrh zákona upravující zásady emancipace školy a církve, jež byl 25. května 1868 schválen jako zákon č. 48/1868 ř. z., jímžto se vydávají pravidla o postavení školy k církvi, na jehož základě došlo k omezení církevního vlivu nad školami a nejvyšší řízení veškerého vyučování, vychovávání a dohlížení dle ustanovení §1 příslušelo opět státu (<https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>).

V následujícím roce 14. května 1869 byl přijat říšskou radou říšský zákon vypracovaný ministrem Leopoldem Hasnerem, zákon č. 62/1869 ř. z., jímžto se ustanovují pravidla vyučování ve školách obecných (školský zákon), jež upravoval zcela odlišnou vnější organizační strukturu školství v českých zemích, zavedl školy obecné, školy měšťanské a školy učitelského vzdělávání v liberálním duchu a vymezil základní zásady ekonomického a sociálního zabezpečení učitelů. Prostor v řízení dával zemským, okresním a místním školským radám. Výuka náboženství byla pod patronátem církve, vrchní dozor nad školstvím náležel státu. Koncepce školství dle Hasnerova zákona byla poplatná do 1. září 1948, tedy do doby, kdy zákon pozbyl platnosti.

V roce 1868 došlo rovněž k reformě reálék s cílem přiblížit se ke gymnaziálnímu studiu v rovině všeobecného vzdělání. Od roku 1869 byly i reálky zakončeny maturitou. V 70. letech byl ministrem kultu a vyučování Karl Stremayr, který nebyl příliš nakloněn českým snahám o rozšíření sítě českých středních škol, i přesto však gymnází i reálék začalo prudce přibývat (Řezníčková, 2007, s. 23).

Posléze 20. června 1872 byl přijat zákon č. 86/1872 ř.z. o tom, kdo jest povinen opatrovati vyučování náboženství na veřejných školách obecných, středních, též na vzdělatelných učitelských a vésti náklad na toto vyučování. Šlo o doplňující právní předpis k říšskému školskému zákonu, který upřesňoval problematické klíčové oblasti, se kterými se školství potýkalo. V praxi to bylo především financování škol a nedostatek učitelů. Za tímto účelem bylo nutno zkrátit výuku budoucích pedagogů z původních 4 let na 3 roky (Kopáč, 1968, s. 15–25).

V 80. letech se objevila snaha o reformu gymnázií. Došlo k úpravě osnov a hodinových dotací některých vyučovaných předmětů. V roce 1883 prošla novela školského zákona z roku 1869, která zkrátila povinnou školní docházku a umožnila církvi znovu získat částečný vliv nad kontrolou škol a přípravou učitelů. Novela tak vrhla české školství o několik roků zpět (Rýdl, 2010, s. 11).

2 Reformní snahy ve školství z období 90. let do zániku rakousko-uherské monarchie

V 90. letech došlo v oblasti středního školství k rozvoji škol s českým vyučovacím jazykem v souvislostech s požadavky českých politických stran na půdě říšské rady k realizaci tzv. Badeniho jazykových nařízení. Nařízení upravující užívání zemských jazyků při úřadech bylo publikováno v českém zemském zákoníku 7. dubna 1897 pod č. 12/1897 z.z. a v moravském zemském zákoníku 25. dubna 1897 pod č. 29/1897 z.z. (<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbo&datum=1897&page=63&size=45>).

Nový ministr kultu a vyučování baron P. von Gautsch prosazoval redukcí střední školské sítě, omezující příliv student ze sociálně slabších vrstev. Začal s celou řadou reformních snah mnohdy ne dosti významných. Zveřejnil též tzv. dislokační plán – tzv. Gautschovy ordonance, podle něhož se začala uskutečňovat nová školská politika. Reforma spočívala v určitém zpomalení vývoje školství, a zejména v převedení části žactva z gymnázií a reálků na střední odborné a řemeslnické školy směřující k praktickému a technickému vzdělání. Postup ministerstva vycházel z finančních možností rakouského státu, z české strany byl pocítován jako diskriminační. Dílčí opatření ordonancí se uskutečňovala již od roku 1886, kdy došlo ke zvýšení školného na středních školách nebo omezení postátnění či zřízení nových škol na Moravě (<http://www.libri.cz/databaze/dejiny/text/t74.html>).

Zároveň v důsledku odporu ze strany Němců proti Badeniho jazykovým nařízením byla 1898 Paulem Gautschem nařízení modifikována nařízeními novými, jež byla prezentována pod názvem Gautschova jazyková nařízení (Urban, 2000, s. 215).

Výraznější novinky do rakouského středního školství přinesla ale až Marchetova reforma z roku 1908, jež na základě provedené ankety pod tlakem kritiky zastaralého pojetí střední školy reorganizovala střední školství do 4 typů ústavů v podobě klasických

gymnází, reálék, reálných gymnázií a reformních reálných gymnázií. Klasická gymnázia zůstala zaměřena na klasická studia, reálky na moderní vědy. Reálná gymnázia byla modernizovaná gymnázia bez výuky řečtiny zaměřená spíše na moderní jazyky a přírodovědné předměty a reformní reálná gymnázia vznikla rozšířením nižších reálék o vyšší stupeň zaměřený humanitně. Na všech čtyřech typech ústavů bylo studium zakončeno maturitou, která umožňovala vysokoškolské studium. Reforma přijala zásady nutnosti decentralizace školství dle národnostních potřeb, došlo k posílení pozic reálných předmětů a moderních jazyků, přijata byla zásada jež podporovala budování nových škol průmyslových a odborných, aby bylo ulehčeno reálkám a gymnáziím. S tím souvisela i úprava učebních plánů, jež na klasických gymnáziích a reálkách nedoznaly žádných podstatných změn (Drtina, 1931, s. 481).

Původní snahy o jednotnou střední školu s vizí modernizace obsahu středoškolského vzdělání se tedy neuplatnila, zvítězilo rozhojnění středního školství, což ve svém důsledku vedlo k poměrně zjevně neefektivnímu zkomplikování soustavy středních škol (srovnej Králíková, 1977, s. 37–38).

3 Dívčí střední školství

Od konce století probíhaly rovněž diskuze ohledně požadavků na dívčí vzdělávání. Vyšší dívčí školy vznikaly již od roku 1860 jako 3 leté, později 4 leté a nakonec 6ti leté, a to jako školy speciální zaměřené na rodinnou a soukromou výchovu, ale i totožné se školami chlapeckými. Od roku 1900 pak vznikl vydáním organizačního statutu nový typ střední školy – šestitřídní dívčí lycea, na základě něhož bylo umožněno tento typ škol transformovat na jednotný typ lycea, kde bylo studium zakončeno maturitní zkouškou (Kováříček, 1984, s. 13).

V roce 1909 bylo vydáno nařízení, kterým byla přiznána rovnocennost maturitního vysvědčení na všech typech středních škol. Konkrétně šlo o nařízení ministra kultury a vyučování č. 65/1909 z.ř. ze dne 29. 3. 1909, o některých změnách v oprávněních středních škol (<https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>).

V období do 1. světové války získávala osmitřídní reálná gymnázia velkou oblibu, reformní reálná gymnázia však postupně upadala. V roce 1912 došlo k úpravě lyceí zaměřených převážně na přípravu na praktická povolání v tom smyslu, že se učební osnovy přiblížily osnovám reálék a reálných gymnázií. Nekvíce rozšířeními středními školami v tomto období zůstala gymnázia, reálky a reálná gymnázia, která získávala stále větší oblibu a postupně vytlačovala předchozí typy škol (Kováříček, 1984, s. 13–14).

Závěr

Vývoj středního rakouského školství v průběhu daných vývojových etap střídala období značně reformního charakteru s obdobími, kdy k žádným zásadním změnám nedocházelo.

K výraznému formování středního školství došlo v revolučních letech 1848–1849, kdy byl vývoj školství z centrální úrovně svěřen nově vznikнувšímu Ministerstvu veřejného vyučování, posléze přejmenovanému Ministerstvu kultu a vyučování, jehož působnost se rozšířila i na otázky náboženské a církevní. V tomto období v život dále vzešla zásadní reforma středního školství, jež koncipovala gymnázia jako osmileté střední školy a vedle nich vznikaly sedmileté reálky s praktickým zaměřením.

V následujících letech se pro oblast školství stala významná až 60. léta, kdy docházelo k častým modifikacím řízení školství z centrální úrovně, tlakům na zrovnoprávnění vyučovacích jazyků a omezení církevního vlivu nad školami. Schválen byl školský zákon, upravující strukturu jednotlivých typů škol v systému vzdělávání. 80. léta se projevila snahou o reformní kroky v oblasti fungování gymnázií, došlo k novele školského zákona na jejímž podkladě opětovně získala církev vliv nad kontrolou škol a přípravou učitelů. V 90. letech byla prosazována nová školská politika. Ministr kultu a vyučování baron P. von Gautsch vydal tzv. dislokační plán, na jehož základě byla část žactva převedena z gymnázií a reálek na střední odborné a řemeslnické školy směřující k praktickému a technickému vzdělávání. Zároveň došlo ke zvýšení školného na středních školách.

Důležitým mezníkem ve vývoji rakouského středního školství se stala reorganizace středních škol na základě Marchetovy reformy z roku 1908, na jejímž základě vznikly 4 typy ústavů, konkrétně klasická gymnázia, reálky, reálná gymnázia a reformní reálná gymnázia vzájemně s odlišnou strukturou obsahu učiva, ale možností postupu na vysokoškolské studium, neboť všechny typy středního školství byly zakončeny maturitou, která byla předpokladem k nástupu na vysokou školu.

Samostatnou kapitolou pak bylo postupně se rozvíjející dívčí střední vzdělávání, u kterého se od roku 1900 podařilo prosadit existenci jednotného typu lycea se zakončením studia maturitní zkouškou.

Studie vznikla s podporou projektu IGA/PdF/2017/036 Dějiny školství a dějiny pedagogiky (metanarativní funkce dějin pedagogiky v českém pedagogickém myšlení 20. století, nové témata a trendy), který byl realizován v roce 2017 na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Literatura

- Beran, K. (2006). *Právnícké osoby veřejného práva*. Praha: Linde Praha.
- Čapka, F. (2017). *Dějiny zemí Koruny české v datech – směřování k samostatnému státu*. On-line. Dostupné z: <https://www.libri.cz/database/dejiny/text/t70.html>.
- Drtina, F. (1931). *Spisy Františka Drtiny. Svazek IV. – Reforma školství – soubor statí*. Praha: Jan Laichter.
- Kádner, O. (1929). *Vývoj a dnešní soustava školství*, I. díl. Praha: Sfinx Bohumil Janda v Praze.
- Kádner, O. (1981). *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: SPN Praha.
- Kopáč, J. (1968). *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914*. Brno: UJEP.
- Kováříček, V. (1984). *Prameny k dějinám školství I*. Olomouc: UP Olomouc.
- Králíková, M. a kol. (1977). *Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích*. Praha: SPN Praha.
- Rýdl, K. (2010). *K vývoji správy a řízení školství v českých zemích I. (1774–1989)*. Pardubice: FF UP.
- Řezníčková, K. (2007). *Študiáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*. Praha: Libri.
- Šafránek, J. (1898). *Za českou osvětu: obrázky z dějin českého školství středního*. Praha: J. Otto.
- Šafránek, J. (1918). *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů, sv. II., rok 1848–1913*. Praha: Matice česká.
- Urban, O. (2000). *České a slovenské dějiny do roku 1918* (Vyd. 2.). Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml.
- Virtuální knihovna právních předpisů – Říšská sbírka zákonů. Moravská sbírka zákonů. Brno: PFMU. (2017). Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>
- ALEX Historische Rechts –und Gesetzestexte Online. Rakouská národní knihovna. (2017). Dostupné z: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbo&datum=1897&page=63&size=45>.

Kontakt:

JUDr. Zdenka Nováková, Ph.D.
Ústav pedagogiky a sociálních studií
Pedagogická fakulta UP v Olomouci
771 40 Žižkovo nám. 5
E-mail: zdenka.novakova@upol.cz

JUDr. Zdenka Nováková, Ph.D. – po absolvování Právnícké fakulty UP v Olomouci působí od roku 2000 na Pedagogické fakultě UP v Olomouci, nejdříve jako asistentka, později jako odborná asistentka Katedry společenských věd, od roku 2008 pak na Ústavu pedagogiky a sociálních studií. V kompetenci má výuku právních disciplín, především z oblasti soukromoprávních odvětví, největší pozornost zaměřuje na oblast právního vědomí a oblast školské legislativy.